

УДК 378.015.311

DOI 10.32782/2412-9208-2024-3-119-128

HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION AS A SOCIO-CULTURAL ENVIRONMENT FOR THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN SOCIOLOGICAL SPECIALTIES

ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Tetiana TYULPA,

Doctor of Pedagogy,

Associate Professor,

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv

National Pedagogical University

24, Kyivska Str., Hlukhiv, Sumy region,

41400, Ukraine

tyulpatnt@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8032-8676>

Тетяна ТЮЛЬПА,

доктор педагогічних наук, доцент,

Глухівський національний

педагогічний університет

імені Олександра Довженка

вул. Київська, 24, м. Глухів,

Сумська обл., 41400, Україна

ABSTRACT

The article examines the issues of personality formation of future specialists in socionomic specialties, whose professionalism is characterized by the ability to actively adapt to the social environment, allowing to achieve high results in all spheres of life and the socio-cultural portrait of the student. The article provides a characteristic of the educational space of higher education in the system of concepts «space-social environment-socio-cultural environment», its potential and the importance of reviving historical, social and cultural traditions in order to improve the general and professional culture of students.

The research revealed the possibilities of using the cultural potential of the socio-cultural environment of higher education based on the attraction of the established national traditions of cultural education of the personality, the active introduction of the achieved culture, its universal and national values into the content of education. The author's view on the pedagogical aspect of the implementation of the process of professional training of future specialists of socionomic specialties in the conditions of the sociocultural environment of higher education is presented. Factors influencing the sociocultural environment on the process of professional training of future specialists in socionomic specialties, implemented in the process of attracting behavioral social activity through axiological, environmental, culturally responsible, activity, individual-personal context, are determined.

The theoretical prerequisites for the successful formation and dynamic development of the sociocultural environment are analyzed, to which we refer the following set of propositions: the sociocultural environment of higher education is an integrative factor in the student's personal development; is a self-developing, dynamic system, internal

development takes place in its structural elements, it carries out the process of accumulation of cultural experience; can be considered as an open system interacting with the external environment; this is a system formation that includes a number of structural and functional components that have their own organization; ensures the humanistic orientation of the formation of the spiritual world of the person, based on worldview humanitarian knowledge and humanistic values of the person and society.

Key words: *institution of higher education, sociocultural environment, future specialists of socionomic specialties.*

Вступ. Радикальні перетворення (політичні, економічні, соціальні, культурні) й глобалізація суспільства (мережа інтернету, віртуальне спілкування, дистанційні технології), що відбулися нашій країні останні роки, було не могли не позначитися на світогляді українських студентів, їх культурі, що й зумовило зміну вектору розвитку освітньої системи. У політиці держави неодноразово наголошувалась на важливості формування особистісної культури фахівця, який вміє активно адаптуватися до соціального середовища, що дозволяє досягти високих результатів у всіх сферах життя: чим освіченіша людина, чим вищий рівень її культури, тим вона вільніша у судженнях, тим вона більш самостійна у своїх позиціях. Вища школа як соціальний інститут – це сукупність специфічних практик, норм, зразків поведінки, що забезпечують встановлення та розвиток особистості у всіх її проявах – у якості суб'єкта праці, суб'єкта пізнання та суб'єкта спілкування. Отже важливою проблемою стає формування особистісних, професійних, діяльнісних і соціально-комунікативних якостей майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей, яке здійснюється в умовах специфічного соціально-культурного середовища.

Мета. Визначення та обґрунтування закономірностей процесу професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей в умовах модернізації вітчизняної освіти.

Методи та методики дослідження. Процедура дослідження передбачала використання теоретичних методів (комплексний ретроспективний і перспективний аналіз філософської, соціологічної, психолого-педагогічної й науково-методичної літератури з досліджуваної проблеми і суміжних галузей; логіко-методологічний аналіз основних понять дослідження; узагальнення досвіду підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей; якісний аналіз педагогічної практики в галузі визначення потенціалу соціокультурного середовища як процесу й результату професійної підготовки майбутніх фахівців.

Результати та дискусії. Необхідною умовою ефективного функціонування системи освітньої організації є її діяльність як особливого соціокультурного інституту, що сприяє розвитку не тільки професійних, але й загальнокультурних компетентностей студентства. Реалізація цього

тезису можлива за умови створення в освітній організації відповідного соціально-культурного середовища.

Місце, де розгортається освітній процес, може бути описано в системі понять «простір-середовище». «Простір» є фундаментальною категорією філософії, яка розуміється як атрибут буття і одна з форм існування матерії, що розвивається, це виражений прояв сутності або змісту об'єкта. Через багатовимірність, «багатощаровість», мінливість простору можливості його впливу варіюються. Наприклад, його можна організувати відповідно до певних цілей (створення естетичного враження, отримання певної психофізіологічної реакції, передачі інформації, забезпечення виховного впливу тощо). Поняття простору конкретизовано для різних галузей науки (економічний, політичний, культурний, освітній та інші простори). Так, соціальний простір розглядається як предметна дійсність, у якій існують різні «інститути соціалізації» (родина, школа, трудові колективи), діють великі та малі соціальні групи, залучаючи особистість через спільну діяльність та систему відношень до суспільно-історичного досвіду. Також соціальному простору властива як цілісність, так і внутрішня диференціація [6, с. 82].

Розуміння середовища, як упорядкованої, однорідної за певною ознакою частини простору, сформувалося у сфері точних і природничих наук. У соціальних науках поняття «середовище» співвідноситься із сукупністю умов життєдіяльності певних суб'єктів і навколишнім оточенням. У своєму дослідженні середовища як наукової категорії ми спираємося на погляди Дж. Гудленда, А. Макаренка, Е. Нігермайєра, Й. Песталоцці Р. Уолтера, К. Ушинського, П. Ферра, Б. Хоскена та ін. Середовище – це сукупність умов існування людини й суспільства. З огляду на проблему, що вивчаємо, актуальним є визначення середовища як сукупності умов, які оточують людину й взаємодіють з нею як з організмом, із особистістю. У найширшому розумінні під середовищем розуміють оточення, яке складається із сукупності природних, матеріальних, соціальних чинників, які прямо чи опосередковано впливають на людину. Середовище – це те, що знаходиться між об'єктами, є «посередником» між ними [2, с. 68].

У соціальному контексті під середовищем розуміємо певну сукупність людей, пов'язаних єдністю умов та обставин (військова спільнота, артистичне середовище). Таким чином, для людини середовище є не тільки навколишнім світом, а й тим світом, який існує в його спілкуванні, взаємодіях, взаємозв'язках, комунікації та інших процесах. Соціальне середовище, будучи частиною об'єктивної для людини реальності, надає особистості необхідних умов для реалізації себе як суб'єкта творчих можливостей, як унікальної істоти, яка у спілкуванні із собі подібними набуває особистісних смислів і цінностей, які, зрештою, й утворюють

її внутрішній духовний світ і викликають необхідність саморозвитку й самореалізації. У процесі такого самостановлення людина долучається до здобутків культури як у якості когнітивного й емоційного сприймача, так і в якості творця нових сутностей і форм культури [7, с. 46]. Соціальне середовище – це, насамперед, взаємини між її суб'єктами, це культурна спільність певних груп людей – носіїв культури, яка має унікальні ресурси трансляції цінностей загальнолюдської й української національної культури молодому поколінню.

Термін «соціокультурне середовище» є достатньо стійкою категорією соціології, що розуміє макросередовище, в якому діють соціально обумовлені фактори і закономірності. Соціокультурне середовище – об'єктивна соціальна реальність, що динамічно функціонує у вигляді природних, матеріальних, соціально-економічних, політичних, духовних, психологічних та інших факторів, що впливають на становлення людини в навколишньому світі.

У педагогічній науці поняття соціокультурного середовища нині перебуває у процесі становлення й по-різному трактується окремими авторами. Серед учених також відсутнє єдине розуміння феномена соціокультурного середовища. Проте існує спільність підходів низки дослідників (І. Бех, О. Беспалько, В. Камінська, Н. Назаренко), які під освітнім соціокультурним середовищем розуміють систему ключових факторів, що визначають освіту та розвиток людини. До таких чинників вчені відносять культуру педагогічного середовища, людей, які впливають на освітні процеси, події суспільного життя, засоби масової інформації тощо.

У науковому дискурсі представлено різноманіття думок, у яких обґрунтовано позиції авторів щодо соціокультурного середовища як інструменту активного впливу на особистість: сукупність суспільних, матеріальних і духовних умов, факторів, відносин, в яких існує особистість, і які так чи інакше впливають на її свідомість, поведінку й діяльність [2]; універсальна, всеохоплююча буттєва сфера особистісної ідентифікації, яка, з одного боку, створює необхідне для творчої самореалізації людини зовнішнє, об'єктивне оточення, з іншого – сама є результатом прояву суб'єктивної, особистісної творчості, що дає людині відчуття причетності, власної значимості й гідності [1]; спеціально організована педагогічна сфера, структурована система педагогічних чинників й умов становлення особистості студента..., що обов'язково сприймається суб'єктивно [3].

Незважаючи на велику кількість робіт з даної теми, проблема взаємодії особистості й соціокультурного середовища як ніколи актуальна. Особливо актуальним є не просто опис соціокультурних детермінант, до чого зводиться більшість досліджень останнього часу, а вивчення соціальних механізмів впливу соціокультурного середовища на формування

особистості. Це надзвичайно важливо для практичного використання у виховній практиці для і організації особистісно-творчого соціального середовища.

Фактор впливу соціокультурного середовища на процес професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей полягає в залученні до поведінкової соціальної активності, до ціннісної й вольової самореалізації, надає майбутньому фахівцю множинні альтернативні варіанти вибору життєвих стратегій, можливості здійснювати життєво визначальні вибори й рішення.

Педагогічний аспект реалізації процесу професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей базується на комплексі соціально-педагогічних уявлень про те, чим є особистість і середовище, як вони зв'язані одне з одним. У цьому контексті соціокультурне середовище вишу може визначатися як простір спільної життєдіяльності студентів, викладачів, співробітників університету, що забезпечує освоєння культури, вибір цінностей, життєвих смислів, формування професійної компетентності, адже середовище не тільки безпосередньо впливає на розвиток особистості, але й опосередковано визначає характер і спрямованість різних форм державного, суспільного, родинного, інституційного та неформального виховання [5, с. 71]. Тому найважливіше завдання середовищного підходу полягає у створенні в закладі вищої освіти такого соціально-виховного середовища, яке розвивало б особистість, забезпечувало її повноцінну позитивну соціалізацію.

В контексті педагогічного знання соціокультурне середовище розуміємо як результат активності особистості, освоєння й творення людиною його життєвого простору в органічній єдності соціально-психологічних, духовно-моральних, функціональних і предметно-чуттєвих умов своєї життєдіяльності. Воно сприймається не тільки як об'єктивний фактор становлення особистості, а й як об'єкт педагогічного впливу, в результаті чого стає засобом виховання й простором особистісного розвитку – зміст соціокультурного середовища визначає не тільки характер соціалізації, а й спектр можливостей самореалізації особистості. Поняття «соціокультурне» включає всю сукупність взаємовідносин суб'єкта (в даному випадку – професійна підготовка) з колективом, професією, з соціумом в цілому, з природним середовищем життєдіяльності, з культурою (у широкому контексті) і націлене на формування особистості майбутнього фахівця соціономічних спеціальностей як агента та носія культури у сфері професійної діяльності.

Соціокультурне середовище ЗВО може визначатися як простір спільної життєдіяльності студентів, викладачів, співробітників університету, що забезпечує освоєння культури, вибір цінностей, життєвих смислів, формування професійних компетенцій.

Як базові теоретичні передумови успішного формування та динамічного розвитку соціокультурного середовища освітньої організації можна розглядати таку сукупність положень:

– Соціокультурне середовище ЗВО є інтегративним фактором особистісного становлення студента. Вітчизняна педагогіка розглядає цю категорію як найважливіший фактор, що прискорює або стримує процес самореалізації особистості, та необхідну умову успішного розвитку цього процесу. При цьому вплив соціокультурного середовища реалізується шляхом включення студентів до різноманітних форм соціальної та культурної діяльності щодо забезпечення вибору цінностей, освоєння культури, життєвих смислів, способів культурної самореалізації, розкриття індивідуальних ресурсів особистості.

– Соціокультурне середовище ЗВО є саморозвиваючою, динамічною системою, у її структурних елементах йде внутрішній розвиток, здійснюється процес накопичення культурного досвіду. Вона відображає традиції та динаміку розвитку освітнього закладу. Сфери соціокультурного середовища ЗВО мають синкретичний характер, тобто функціонування середовища як системи залежить від взаємодії всіх її складових.

– Соціокультурне середовище може розглядатися як відкрита система, що взаємодіє із зовнішнім середовищем. Її становлення та розвиток пов'язане з такою організацією освітнього простору, яка б забезпечувала успішну адаптацію студентів у макросоціумі.

– Соціокультурне середовище ЗВО – це системна освіта, що включає низку структурно-функціональних компонентів, які мають власну організацію. У зв'язку з цим формування якісного соціокультурного середовища передбачає координацію всіх структур навчального закладу, а також суспільних формувань у сфері соціально-виховної роботи.

Соціокультурне середовище передбачає наявність чотирьох обов'язкових складників: суб'єктів соціокультурного процесу, професійно-культурного співтовариства, соціокультурного процесу як такого та об'єктивних умов його актуалізації. Воно має певні межі, детерміновані у часі та у просторі, що є її універсальними якостями. Водночас його структура не має жорсткої регламентації та залежить від історично зумовленої специфіки функціонування кожного окремого ЗВО, історії становлення соціономічної галузі, корпоративних традицій, нарешті від регіональних чи національно-культурних особливостей.

Соціокультурне середовище як частина освітнього середовища ЗВО, у свою чергу, забезпечує гуманістичну спрямованість формування духовного світу особистості, що базується на світоглядному гуманітарному знанні та гуманістичних цінностей особистості.

Однією з найважливіших функцій системи вищої освіти є її культурно-освітня спрямованість, адже культура – це середовище, яке зрощує і

живить особистість, створює об'єктивну основу для єдності суспільства та особистості, цілісності діяльності людини та духовно-моральних позицій суспільства. Процес гуманітаризації, що розвивається у ЗВО, формує умови для найбільш повного включення освіти в цілісну культуру суспільства, що сприяє отриманню студентами методологічних знань у галузі філософії, культурології, теорії та історії культури тощо.

Відновлення значущості культури, освоєння її змісту, насичення викладання соціально-гуманітарних, природничих та спеціальних наук знаннями в галузі загальносвітової та національної культури становить основу для культурного та інтелектуального розвитку особистості та змісту культурно-освітньої спрямованості взаємодії існуючого у вузі гуманітарного середовища та гуманітарної освіти. Світоглядні та культурно-освітні напрями взаємодії гуманітарної освіти та освітнього середовища реалізуються на практиці навчально-виховного процесу через певний пізнавально-інформаційний, комунікативний, соціально-психологічний механізм.

У контексті викладеного з урахуванням методологічних та теоретичних основ соціокультурне середовище професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей нами розуміється як спеціально побудоване середовище, здатне забезпечити комплекс можливостей для варіативного вибору студентом власної траєкторії особистісного розвитку, активно діяти, реалізовуватися та удосконалюватися у різних способах культуротворчої діяльності; забезпечує вибір цінностей, освоєння культури, життєвих смислів, способів культурної самореалізації, розкриття індивідуальних ресурсів особистості, структура якого детермінована особливостями освітньої установи Організований таким чином соціокультурний простір не тільки відкриває нові можливості для професійного становлення студента, дозволяючи розуміти, орієнтуватися в загальній соціокультурній ситуації, а й висуває підвищені вимоги до його особистості, його здатності до самоорганізації, самоосвіти, саморозвитку. При цьому соціокультурне середовище як простір саморозвитку та самореалізації особистості студента – це простір, в якому кожен студент здійснює власний вибір та вибудовує глибоко індивідуальну траєкторію свого культурного розвитку; відповідно особистісне становлення відбувається у кожного в індивідуальному темпі, за індивідуальною траєкторією.

Висновки. Провідним принципом функціонування системи вищої освіти є забезпечення діяльності ЗВО як особливого соціокультурного інституту, покликаного сприяти задоволенню інтересів та потреб студентів, розвитку їх здібностей у духовному, морально-гуманістичному та професійному відношенні. Для реалізації нових гуманістичних цілей у вищій школі необхідно здійснювати цілеспрямовані педагогічні, куль-

турно-виховні, організаційні та матеріально-технічні заходи, що створює можливість спрогнозувати нову гуманістичну систему навчання та виховання студентства як цілісного соціального організму, що інтегрує основні компоненти освітньої системи. В цьому випадку ЗВО може стати не тільки центром підготовки професіоналів, що є найважливішим аспектом його діяльності, а й широким культурно-освітнім та соціально-культурним простором, де переважають гуманістично-моральні цінності.

Отже, заклад вищої освіти як соціокультурне середовище виступає вагомим чинником професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей саме тією мірою, якою сама особистість готова сприйняти соціальний досвід і реалізувати той потенціал свободи й необхідності, який надається їй у процесі соціального функціонування й культурної творчості.

Література

1. Богданова Н. Соціокультурне середовище як визначальний фактор формування культури життєтворчості особистості. *Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія*, 2011. 15, 26–30.
2. Братко М. Структура освітнього середовища вищого навчального закладу. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки*. 2015. 135. 67–72.
3. Дубич К. В. Особистісно орієнтоване виховання студентів в умовах соціокультурного середовища вищого навчального закладу. автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Луганськ, 2007. 21 с.
4. Машкова І. Соціокультурне середовище вищого навчального закладу: становлення ціннісних орієнтацій українського студентства. *Українознавчий альманах*, 2011. 5, 205-208.
5. Русин Г А. Вплив соціокультурного середовища на формування виховних концепцій родинної етнопедагогіки. *Гірська школа Українських Карпат*, 2020. 23. С. 70–74.
6. Сенюра О. В. Чинники трансформації соціального простору міста в соціологічному дискурсі. *Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані»*. 2015. 8 (124). С. 81–89.
7. Тюльпа Т. М. Соціокультурне середовище вищого педагогічного навчального закладу як умова успішної соціалізації студентської молоді. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Сер.: Психолого-педагогічні науки*. 2012. 3. С. 45–48.

References

1. Bohdanova, N. (2011). Sotsiokulturne seredovyshechye yak vyznachalnyy faktor formuvannia kultury zhyttietvorchosti osobystosti [Socio-cultural environment as a determining factor in the formation of the culture of life creativity of the individual]. *Visnyk Instytutu rozvytku dytyny. Seriya: Filosofiia, pedahohika, psykhohohiia – Bulletin of the Institute of Child Development. Series: Philosophy, pedagogy, psychology*, 15, 26–30. [in Ukrainian].
2. Bratko, M. (2015). Struktura osvithnoho seredovyschcha vyshchoho navchalnoho zakladu [The structure of the educational environment of a higher educational institution].

Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Serii: Pedahohichni nauky – Scientific notes of Kirovohrad State Pedagogical University named after Volodymyr Vinnichenko. Series: Pedagogical sciences, 135, 67–72. [in Ukrainian].

3. Dubych, K. V. (2007). Osobystisno oriientovane vykhovannia studentiv v umovakh sotsiokulturnoho seredovyschcha vyshchoho navchalnoho zakladu [Personally oriented education of students in the socio-cultural environment of a higher educational institution]. (Avtoref. dys... kand. ped. nauk). Skhidnoukrainskyi natsionalnyi universytet imeni Volodymyra Dalia, Luhansk. [in Ukrainian].

4. Mashkova, I. (2011). Sotsiokulturne seredovyschche vyshchoho navchalnoho zakladu: stanovlennia tsinnisnykh oriientatsii ukrainskoho studentstva [Sociocultural environment of a higher educational institution: formation of value orientations of Ukrainian students]. *Ukrainoznavchyi almanakh – Ukrainian studies almanac*, 5, 205–208. [in Ukrainian].

5. Rusyn, H. A. (2020). Vplyv sotsiokulturnoho seredovyschcha na formuvannia vykhovnykh kontseptsii rodynnoi etnopedahohiky [The influence of the sociocultural environment on the formation of educational concepts of family ethnopedagogy]. *Hirskha shkola Ukrainskykh Karpat – Ukrainian Carpathian Mountain School*, 23, 70–74. [in Ukrainian].

6. Seniura, O. V. (2015). Chynnyky transformatsii sotsialnoho prostoru mista v sotsiologichnomu dyskursi [Factors of transformation of the social space of the city in the sociological discourse]. *Naukovo-teoretychnyi i hromadsko-politychnyi almanakh «Hrani» – Scientific-theoretical and public-political almanac "Grani"*, 8 (124), 81–89. [in Ukrainian].

7. Tiulpa, T. (2012). Sotsiokulturne seredovyschche vyshchoho pedahohichnoho navchalnoho zakladu yak umova uspishnoi sotsializatsii studentskoi molodi [Sociocultural environment of a higher pedagogical educational institution as a condition for successful socialization of student youth]. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia. Ser.: Psykhologo-pedahohichni nauky – Scientific notes of the Nizhyn State University named after Mykola Gogol. Series: Psychological and pedagogical sciences*, 3, 45–48. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються питання формування особистості майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей, ознакою професійності яких є вміння активно адаптуватися до соціального середовища, що дозволяє досягти високих результатів у всіх сферах життя та соціально-культурному портреті студента. Надається характеристика освітнього простору закладу вищої освіти в системі понять «простір-середовище-соціальне середовище-соціально-культурне середовище», його потенціалу та важливості відродження історичних, громадських та культурних традицій з метою підвищення загальної та професійної культури студентів.

Дослідженням виявлено можливості використання культуротворчого потенціалу соціокультурного середовища закладу вищої освіти на основі залучення закладених вітчизняних традицій культуротворення особистості, активного введення у зміст освіти досягнень культури, її загальнолюдських та національних цінностей. Представлений авторський погляд на педагогічний аспект реалізації процесу професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей

в умовах соціокультурного середовища закладу вищої освіти. Визначені фактори впливу соціокультурного середовища на процес професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей, які реалізуються в процесі залучення до поведінкової соціальної активності через аксіологічний, середовищний, культуро-відповідний, діяльнісний, індивідуально-особистісний контекст.

Проаналізовано теоретичні передумови успішного формування та динамічного розвитку соціокультурного середовища до яких відносимо таку сукупність положень: соціокультурне середовище закладу вищої освіти є інтегративним фактором особистісного становлення студента; є саморозвиваючою, динамічною системою, у її структурних елементах йде внутрішній розвиток, здійснює процес накопичення культурного досвіду; може розглядатися як відкрита система, що взаємодіє із зовнішнім середовищем; це системна освіта, що включає низку структурно-функціональних компонентів, які мають власну організацію; забезпечує гуманістичну спрямованість формування духовного світу особистості, що базується на світоглядному гуманітарному знанні та гуманістичних цінностях особистості та суспільства.

Ключові слова: *заклад вищої освіти, соціокультурне середовище, майбутні фахівці соціономічних спеціальностей.*